

PRIHODNOST ARHITEKTURE KOT KULTURNE DEDIŠČINE?

UDK 72.025 (497.4)
COBISS 1.01 izvirni znanstveni članek
prejeto 12.10.2008

THE FUTURE OF ARCHITECTURE AS ARCHITECTURAL HERITAGE?

izvleček

Raziskava in analiza tako pozitivnih kot negativnih vzorcev in primerjava s sodobnimi metodološkimi in strokovnimi izhodišči pokažeta, da je za slovenski prostor nastopil čas, ko zaradi nerazumevanja pravega pomena identitete arhitekturne dediščine Slovenija lahko postane vzorec za njeno načrtno uničenje. Danes se marsikje v svetu vse bolj uveljavlja tudi za kulturno dediščino, še zlasti pa za njen anonimni del, njena finančna vrednost kot edina vrednostna ocena, zato postaja zaščiteni spomenik ali arhitektura kot del kulturne dediščine predvsem dobra finančna naložba za lastnika, vse manj pa splošna vrednota za neko prihodnost ali še manj za človeštvo kot celoto. Nova dilema je, ali je mogoče pričakovati, da bo zaradi navedenih sprememb bodočnost kulturne dediščine – in v njenem okviru zlasti anonimne – še zagotavljala identitetno raznovrstnost prostora kot eno njegovih najpomembnejših sestavin. Kritiki in različne stroke skoraj brez izjeme utemeljujejo svojo metodo vrednotenja z edinim merilom, da je najboljšje le tisto, kar je mogoče meriti s svetovljanskimi merili in v okviru trenutnih trendov. Vse drugo, kar je vezano na določeno okolje in prostor, naj bi bilo marginalno ali provincialno in zato nima posebne vrednosti. Posebnost v današnjem razumevanju identitete pa je tista sestavina arhitekture, ki je na prostor vezana geografsko, kulturološko, gospodarsko, materialno, celo nacionalno, ideološko in tudi politično. Ugotoviti je mogoče, da je vrednotenje pomena arhitekturne dediščine vse prevečkrat postalo izrabljeno v ozke cilje, ki pomenijo le njeno razvrednotenje.

ključne besede:

arhitekturna dediščina, identiteta, vrednotenje

abstract

Research and analysis of negative as well as positive patterns, and a comparison made with contemporary methodological and expert guidelines show that in Slovenia the time has come, because of incomprehension of the real significance of the identity of architectural heritage, when the country may become a pattern for its systematic destruction. Today, in many other places in the world, too, money has asserted itself as the only value assessment of cultural heritage, especially of its unacknowledged part. Therefore, a listed monument or architecture as a part of cultural heritage is primarily a good financial investment for its owner, and increasingly less a universal value for the future, or even less for humanity as a whole. A new dilemma is whether we can still expect the future of cultural heritage, and especially of its unacknowledged part, will still ensure the variety of identity of space as one of its most important components. Critics and various professions almost unanimously corroborate their method of valuation by asserting that the best is only what can be measured by cosmopolitan criteria within the framework of actual trends. Whatever else comprises a specific environment and time is believed to be marginal or provincial and therefore has no particular value. A peculiarity in today's understanding of identity is the component of architecture which is connected to a space in a geographic, cultural, economic, material, even national, ideological and also political sense. It is possible to find that the valuation of the significance of architectural heritage is all too often exploited for narrow goals, which means nothing but its devaluation.

key words:

architectural heritage, identity, valuation

Sodobna merila za vrednotenje arhitekture kot kulturne dediščine

Najbrž ni naključje, da se v zadnjih letih vrstijo številni posveti, okrogle mize in kongresi, ki obravnavajo vprašanja vrednotenja umetnostnih "izdelkov", kulturne dediščine človeka, narodov ali človeštva v celoti, možnosti ali nujnosti varstva te dediščine in sorodnih tem, v teh okvirih pa razmerij med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo. Splošno veljavna je najbrž sodobna ugotovitev, da je "umetnost prostor za nalaganje hitro pridobljenega bogastva – plačati je treba, da postaneš član nekega kroga, ki ljudi in s tem umetnostne dosežke, pa tudi kulturno dediščino, sploh presoja glede na stopnjo plačilne zmožnosti". Zato se seveda postavlja vprašanje, kakšna so oziroma ali sploh še obstajajo neka strokovna merila za vrednotenje tako najvišjih umetnostnih dosežkov kot tistih stvaritev "preprostega" človeka, ki naj bi jih ohranjali kot kulturno dediščino. Še več, v krogih ekonomistov se je uveljavilo celo mnenje, da "... se danes neko delo ne ocenjuje več na podlagi tvarnih značilnosti ali na podlagi uvrstitve na skali lepega, kar je bil kriterij v akademskih časih; tudi kriteriji, kot so obvladanje veščine, vložek, inovacija, tehnika, znanje, izvirnost in avtentičnost pri ocenjevanju umetniškega dela niso bistvenega pomena. Ti kriteriji igrajo zanemarljivo majhno vlogo pri cenitvah del sodobnih ustvarjalcev".

Tako vrednotenje uveljavljajo ne le sodobni kritiki in ocenjevalci "umetnosti", ampak se to uporablja tudi v razmerju

do ustvarjalnih dosežkov neakademskih ustvarjalcev, pa naj bodo to pleskarji ("slikarji" ...), kamnoseki ("kiparji" ...), graditelji ("arhitekti" ...) ali drugi anonimni ustvarjalci – pomembno je, kakšno ceno dosega njihov izdelek na trgu, ne kako kvaliteten ali pomemben je. Kot kaže, se tak način vrednotenja vse bolj uporablja tudi za kulturno dediščino, še zlasti pa za njen anonimni del, ki za seboj nima imen slavnih ustvarjalcev, s katerimi bi lahko zviševali vrednost (= ceno!) posameznemu spomeniku. Zaščiteni spomenik ali del kulturne dediščine naj bi bil namreč predvsem dobra finančna naložba za lastnika, vse manj pa splošna vrednota za neko prihodnost ali še manj za človeštvo kot celoto.

Med vsemi visoko strokovnimi, pa tudi bolj popularnimi razpravami se v zadnjem času stroke morda najbolj pogosto sprašujejo o tem, kakšno vrednost naj ima pojem prepoznavnosti (identitete) kulturne dediščine ali umetnine. Ali so za to neka merila ali vrednost določajo le zgoraj omenjene oblike promocije posameznih ustvarjalcev? Kljub vsem pričakovanjem (tak posvet je bil na primer 2007 v Olimju pod značilnim naslovom "Prostorska identiteta", vzporedno pa še vrsta domačih in mednarodnih kongresov, okroglih miz in posvetov) se v vsakodnevni praksi še vedno pogloblja usmeritev v največkrat edino pomembno oceno, koliko bo mogoče z ohranitvijo in posebno uporabo neke dediščine dobro zaslužiti! Morda je kot dokaz temu mogoče razumeti tudi posebej značilno

nepripravljenost ali celo odklanjanje sodelovanja slovenskih konservatorjev, da bi sodelovali v mednarodnem posvetu, ki ga je pripravljala avstrijska ambasada 2008, kot posebno temo v okviru medkulturnega in čezmejnega povezovanja z naslovom "Identiteta kot vrednota arhitekturne dediščine" in na katerem so sodelovanje navdušeno sprejeli tako arhitekti kot konservatorji z avstrijske Koroške. Ali je to znamenje, da so tudi stroke ovirane ali nadzorovane pri svojih ocenah?

Vendar v letih 2007/8 je bila v Sloveniji sprejeta nova zakonodaja o načrtovanju prostora in o varstvu kulturne dediščine! V našem prostoru naj bi uveljavila nekatere sodobne cilje in zahteve, kakršne postavlja ne le Evropa, ampak tudi svetovna organizacija Unesco in načelno so v novih predpisih te zahteve vsaj formalno tudi povzete. Ohranjala naj bi se raznovrstnost kulturnih krajin, katerih osnovne vrednote so zgoščene prav v razpoznavnosti človekovih posegov vanjo, torej v identiteti arhitekturne dediščine, kulturna dediščina pa naj bi postala eno od meril za kvaliteten razvoj prostora.

Obenem se je že na začetku skušalo uveljaviti tudi vrsto stranpoti, ki omogočajo vse preveč svobodno in individualno odločanje o resničnih zahtevah po ohranitvi tistih delov, zlasti prostorsko pomembne kulturne dediščine, ki so v resnici ustvarili tako razpoznavnost določenih območij, da jih zaradi nje danes vrednotimo kot temelje kvalitetnih kulturnih krajin s posebno identitetno vrednostjo. Tako v praksi ni več veliko možnosti, da se neka stavba, ki je strokovno sicer ovrednotena kot dediščina in je vpisana v register dediščine, nima pa statusa spomenika, mora ohraniti – saj zanjo morda iz kakršnih koli razlogov niti občina niti država še ni dala soglasja za uvrstitev med "spomenike" ... Vzrok temu je spet le denar, ki se ga najlaže prihrani in uporabi za druge cilje, če ni treba vlagati v kratkoročno preveč nedonosno varovanje ali obnavljanje kulturnih spomenikov. Podobni problemi (ne)uveljavljanja varovanja kulturne dediščine so tudi v okviru upoštevanja "vpliva na okolje", kot je to povezano z zakonodajo o načrtovanju prostora. Zahteve po pridobitvi strokovnih ocen o vplivu posameznih sestavin dediščine na okolje (= prostor) so v njem časovno in posledično postavljene tako, da v prihodnosti razen redkih primerov ni mogoče pričakovati, da bodo izpolnjene – ali pa tega tudi posamezne stroke ne morejo pravočasno zagotoviti oziroma takim novostim ne sledijo dovolj aktivno in sodobno. Zelo verjetno k takemu razvoju pomagajo tudi številni neizobraženi naročniki, ki zahtevajo le takojšnje in kratkoročne dobičkonosne rešitve v razvoju prostora, in ki se jim mnogi strokovnjaki preprosto niti ne upirajo, ampak skušajo celo opravičevati tako ravnanje: "Podri staro in postavi novo" (promocijska akcija Trimo Trebnje!) je bilo nedavno geslo odmevnega dogajanja sredi Ljubljane, veljalo pa je predvsem za večino arhitekturne dediščine po vsej Sloveniji. Zato ni nenavadno, da se posebej pohvali tudi spremembe in posege v tak arhitekturni spomenik, kot je Plečnikov NUK – in to na posvetu, ki naj bi razpravljal o problemu komercializacije arhitekturne dediščine. Slovenska matica je 14. oktobra 2008 organizirala razpravo "Arhitekturna dediščina in komercialni trendi novega časa", v okviru katere skoraj ni bilo razprave o njenem ohranjanju, saj je bil glavni poudarek ali pohvala na spremembah kulturnih spomenikov in

ne na ohranjanju originalov, premalo besed pa je bilo namenjenih komercialnim vzrokom za tak odnos.

Tako se moramo vprašati, ali je mogoče pričakovati, da bo zaradi navedenih sprememb bodočnost kulturne dediščine – in v njenem okviru zlasti anonimne – še zagotavljala ohranitev tiste identitetne raznovrstnosti tudi pri nas, ki je in ki do neke mere še vedno postavlja naše kraje med dežele z bogato paleto krajinske, arhitekturne in s tem povezane življenjske raznovrstnosti. Ali pa se bomo v bližnji prihodnosti morali soočiti s skrajno dolgočasnim in nehumanim bivalnim okoljem, ki je brez vsake identitete povsod po svetu isto, saj zagovorniki "nečesa novega" zahtevajo, da globalizacija poruši vse humane vrednote odnosa do okolja in drugih sobivalcev, jih nadomesti z edino veljavnim merilom vsakega, brez upoštevanja sosedu ali širšega prostora in tako izbriše vse identitetne značilnosti.

Identiteta kot arhitekturna vrednota

Razmislek o bodočnosti kulturne dediščine se danes v največji meri pojavlja prav v zvezi s stavbarskimi značilnostmi v določenih okoljih. Te sestavlja tako arhitektura posebnih vrednosti kot še bolj tista arhitektura (= stavbarstvo), ki jo označujemo kot anonimno, ljudsko, vernakularno itd. Vse človekovo oblikovanje bivalnega okolja je bilo vedno znova usmerjeno v vzpostavitev posebne identitete, ki mu je zagotavljala uveljavitev njegovih zahtev po njemu prilagojenem načinu življenja in odnosu do prostora. "To, kar človek gradi v širšem pomenu, ni vezano na estetiko, temveč na človeka ... Prostor v antropološkem pomenu ne more biti homogen, človeka je vedno pomembno izoblikovala tudi arhitektura," so osnovne misli Nolda Egenterja, enega najpomembnejših raziskovalcev arhitekturne antropologije. Podobno razlago pojmov stavbarstvo in arhitektura, ki ju medsebojno povezuje, je sredi preteklega stoletja prav zaradi ugotovitve o izgubljanju vrednosti identitete kot njune vrednote v prostoru in času podal tudi umetnostni zgodovinar Bruno Zevi: "... poglobitveni značaj stavbarstva je v tem, da je to oblikovan prostor z določeno vsebino in ta vsebina je človek ..." Če torej iščemo eno od osnovnih vrednot stavbne dediščine in s tem bivalnega okolja, je to lahko le vrednost dosežene stopnje identitete oblikovanega prostora, ki jo je človek ustvaril ali ki jo še ustvarja.

Pojem "identiteta" ali "razpoznavnost" je bil v različnih obdobjih mnogokrat različno razumljen in tudi zlorabljen. Danes naj bi bil skupaj s pojmom humanost ena od vrednot, s katero oblikujemo človekovo bivalno okolje iz brezosebnega in zaradi globalizacijskih trendov vse bolj nerazpoznavnega v takega, ki naj bi bilo oblikovano po merilu človeka, v določenih preteklih obdobjih pa je bil zlorabljen tudi v posebne namene. Zlasti je bilo to za arhitekturno/stavbno dediščino zlorabljeno za nacionalistične ali politične cilje, kar je seveda mogoče ugotavljati tudi danes, le da se ponekod ta merila dopolnjujejo z že omenjenimi vse preveč ozkimi ekonomskimi merili.

Kritiki in različne stroke danes skoraj brez izjeme utemeljujejo svojo metodo vrednotenja z edinim merilom, da je najboljša le tista, kar je mogoče meriti s svetovljanskimi merili in v okviru trenutnih trendov. Vse drugo, kar je vezano na določeno okolje in prostor (če seveda ta ne sodi v trenutni umetni postavljeni

vrednostni trend ...), pa naj bi bilo marginalno ali provincialno in zato nima posebne vrednosti. Prav tak način preveč enostransko določenega vrednotenja zavestno izključuje identiteto vsakega bivalnega okolja, krajine ali še širše regije, katere ključna sestavina je poleg izjemnih dosežkov zagotovo tudi anonimna "ljudska" arhitektura. To v rezultatu onemogoča odkrivanje in še bolj ohranjanje resnične identitete prostora, ki je tudi pogoj za ohranitev stavbne kulturne dediščine.

Ker izhaja iz vedno znova dogovorjenih in nikdar večnih vrednot tudi splošen pogled na kvaliteto življenja kot merila za kvaliteto stavbarstva ali arhitekture ter značilnosti celotnega prostora, bi bilo danes v različnih strokah treba sprejeti nova merila za izbor in vlogo teh vrednot. Ugotoviti moramo, ali res lahko izvezamo le nekatere, posebej izbrane sestavine, ki naj nam pomenijo merila za identiteto oblikovanega prostora in njegove pglavitne sestavine stavbarstva ali naj bi bil to seštevek različnih vrednot, ki šele v medsebojni hierarhični povezavi tvorijo celostno podobo te identitete. Ko naj bi to veljalo za vse, kar je in kar tudi danes človek gradi v svojem bivalnem okolju, bi morala vrsta strok, med njimi seveda tudi arhitektura, jasno predstaviti svoja merila in jih ne bi smela prepuščati individualnim, ozko strokovnim, enostranskim, morda le ekonomskim ali celo političnim merilom.

Ob iskanju odgovora na zastavljeno vprašanje so izhodišča različna. Odvisna so predvsem od območja v realnem prostoru, za katerega želimo vzpostaviti neko vrednotenje. Prav to je hkrati že prvi dokaz o pomembni vlogi identitete ali razpoznavnosti v oblikovanju bivalnega okolja, saj je bila specifična vedno vezana na določljive in relativno majhne prostorske enote. Skupna merila, ki so lahko le načelna, sicer lahko veljajo za širša območja, te pa je v resnici mogoče določiti le iz povezav med manjšimi območji s posebnimi lastnimi merili. Seštevek obeh značilnosti seveda ne more biti nikdar splošno veljaven, ampak omogoča ovrednotenje človekovih dosežkov v ožjem okolju ali celo kot individualne rešitve. Kot dokaz se je že večkrat postavilo vprašanje, ali kdo sploh lahko najde dve enaki kmečki stavbi, zgrajeni pred tistim obdobjem v preteklem stoletju, ko se je začelo prodajati tisočkrat ponovljene tipske hiše – pa vendar so bila to obdobja, ko je bila tudi arhitektura najpreprostejše vrste povsem razpoznavna kot pripadnica neke regionalne identitete – pri nas "kraška", "prekmurska" hiša itd. To je dajalo vsakemu prebivalcu možnost, da si ustvari resnično nekaj "svojega", a obenem odlično vključenega v identiteto prostora. Danes je to zamenjano s pojmom "nekaj drugačnega", kar seveda nima nobene zveze s prostorom, ampak lahko izraža le odklonilen odnos do skupnega bivalnega okolja in s tem uveljavlja izključno lastnikovo ali graditeljevo identiteto, povsem pa zanika prostor.

Širše ali "združevalne" sestavine stavbarske identitete so lahko arhetipski vzorci arhitekture ali njenih posebnih likovnih sestavin, ki imajo korenine daleč v preteklosti. Oblike naselij so največkrat vezane na formalne zahteve, ki so bile proizvod bolj ali manj oddaljenih političnih pripadnosti, prilagoditev posebnim geografskim ali klimatskim posebnostim itd. To pa niso tiste lastnosti, ki tudi v realni, fizični obliki sestavljajo identiteto nekega prostora. So le združevalne oblike ali formalni okvir, ki

bolj razlagajo kot dejansko uokvirjajo povezavo posameznih, znotraj sebe specifično oblikovanih ambientov, krajin ali malih regij. Včasih je to tudi prekrito s pravno identiteto, ki je bila določevana vedno znova in v povsem določenem okviru – te splošne zakonitosti so bile ali orodje politike ali pa vzori, iz katerih je človek šele gradil svoje okolje, torej resnično identiteto prostora in stavbarstva.

Če tako razumemo pomene in lastnosti identitete prostora in arhitekture, moramo danes poiskati odgovor na v začetku postavljeno vprašanje, katere so te lastnosti, le s poznavanjem razvoja teh lastnosti ali vrednot. Prav gotovo je bila identiteta nekega okolja vedno sestavljena na eni strani iz posebnosti naravnih danosti in obenem iz sprememb, ki jih je vanje vgrajeval človek, ko je skušal naravne danosti uporabljati čim bolj smotno kot meščan, kmetovalec, rudar, ribič ali kako drugače. Po drugi strani pa je bila identiteta vedno ustvarjena iz vsega, kar je bilo že zgrajenega dobrega ali slabega kot dopolnilo nekemu prostoru. Identiteto je oblikoval tudi s posebnimi poudarki, ki so bili v vsakem času drugačni, vendar vselej prilagojeni posebnostim človekovih ciljev in izkušnjam v danem okolju.

Posebnost v današnjem razumevanju identitete je torej tista sestavina arhitekture, ki je na razvoj prostora vezana geografsko, kulturološko, gospodarsko, materialno, celo nacionalno, ideološko, pa tudi politično. Posamezni strokovnjaki se sicer lotevajo težke naloge odkrivanja teh značilnosti, dodaten problem pa je v tem, da razloge za tak pristop določa vsaka stroka posebej in brez upoštevanja številnih medsebojnih odnosov, ki v resnici ustvarjajo identiteto prostora, ter njegove stavbne dediščine kot najpomembnejše sestavine.

Razvoj ciljev za prihodnost stavbne kulturne dediščine

Stavbna dediščina je postala tudi "kulturna dediščina" šele tedaj, ko so jo razpoznali kot posebno vrednoto. To je bilo seveda lahko vezano na lastništvo, politiko, ideologijo, nacionalno pripadnost, ekonomsko vrednost itd. vse do njenih nemerljivih likovnih, simbolnih, kulturoloških, semantičnih in drugih meril, največkrat načrtno postavljenih, da bi s tem določeni del dediščine pridobil kar največ na trenutno iskanih vrednotah. Vse prevečkrat so bili cilji tako ozki, da so kot značilnosti izločali trenutno nezaželene dele stavbarstva, saj so s tem dokazovali določene vsiljene predpostavke o pripadnosti ali vrednosti določenih delov prostora ali pripadnosti nekemu socialnemu, nacionalnemu ali ideološkemu razredu. Zgodba o celotni predstavitvi vseh ciljev bi bila vse predolga, če naj bi nam pomagala priti do odgovora na zastavljeno vprašanje. Z izbranimi predstavami je zato prikazanih nekaj najbolj značilnih razmerij v slovenskem prostoru.

Prvi poskusi določanja vsaj nekaterih razpoznavnih sestavin, ki naj bi hkrati omogočale tudi oceno določenih delov postora, so bili vezani na vojaške in vladajoče kroge. Škofovski tajnik Santonino je na primer ob koncu 15. stoletja opisoval predvsem cerkve in gradove v delu današnje osrednje Slovenije in ob Dravi, ponekod pa je dodajal še opise preprostega stavbarstva. Med kasnejšimi raziskovalci v 17. in 18. stoletju, kot so bili Valvasor, Merian, Vischer, Hacquet in drugi, ki so ločeno popisovali lastnosti posameznih dežel, je bil imenitna izjema naš

veliki topograf Janez Vajkard Valvasor v svoji Slavi vojvodine Kranjske. Načel je osnovno vprašanje celovitosti vseh lastnosti in njihovih pomenov za razpoznavanje prostora in prav z ugotavljanjem posebnosti stavbne dediščine – tudi preproste kmečke arhitekture – že določal merila in ocene, ki so nato šele v 20. stoletju sestavljala ovrednotenje identitete in s tem nujne ohranitve stavbne dediščine kot razpoznavne sestavine kulturne kajine.

V 19. v 20. stoletju so bila marsikje in tudi v slovenskem prostoru značilna izrazito pozitivna ali negativna merila za to, kaj naj pomeni in kakšno vrednost naj predstavlja identiteta grajene dediščine v vsakodnevem življenju. Vprašanja so bila pomembna ne le za posamezno stroko, ampak še bolj za politična in narodnostna vprašanja ter seveda za vsakovrstna ideološka merila. Kot enega redkih pozitivnih primerov je mogoče oceniti kriterije za gradnjo novih kmečkih stavb za tedanje Kranjsko, ki jih je predlagala C. K. Kmetijska družba za Kranjsko. Kot "nasvet za zidanje večjih kmetijskih poslopij" predlaga tako oblikovanje kmečke domačije, ki naj bi bila sicer za tedanji čas sodobna, pa vendar izjemno prilagojena značilnostim bohinjske regionalne arhitekturne tipike preprostega človeka, ki je do neke mere še danes temeljno merilo za ugotavljanje regionalne identitete arhitekture. S tem je bil po eni strani zagotovljen razvoj prostora, po drugi strani pa tudi ohranitev stavbne dediščine kot identitete prvine prostora.

S povsem drugega izhodišča so nato okrog prve in druge svetovne vojne nastajale nekatere "znanstvene" študije, ki so dokazovale zaželeno pripadnost določeni nacionalni dediščini in njene identitete značilnosti. Tako so na primer isti avtorji v času priključitve Avstrije Nemčiji dokazovali, da je stavbna dediščina na Koroškem z jasno mejo na Karavankah povsem germanskega izvora ter s pečatom "nemškega kulturnega kroga" in da so zato redke hiše Slovencev celo manjvredne (Rhamm in Graber) – v času Hitlerjeve Nemčije pa da arhitekturne značilnosti dokazujejo, da je prav območje z obeh strani Karavank enoten prostor (tudi V. Paschinger) ... Kot odgovor na to so med obema vojnoma nastale študije slovenskih geografov in etnologov (Melik, Ložar itd.), ki so na vsak način dokazovali, kako so hiše slovenskega podeželja kvalitetnejše od tistih iz "nemških" krogov.

Še eno zanimivost je mogoče uporabiti kot dokaz, kako nujno je treba ločiti strokovne ali znanstvene ocene na tiste s pričakovanim (zahtevanim!) rezultatom in tiste, ki so res le strokovno umeščene v čas in prostor. To so vedno znova navodila za gradnjo hiš in drugih stavb, ki so uveljavljena kot zakonski predpisi. Eden takih je bil leta 1945 v Sloveniji izdan predpis o gradnji hiš izven mest. Tako politično dokazovanje pripadnosti s posebnim ciljem izbranih identitetnih značilnosti seveda ni posebnost slovenskega prostora. Prav nič drugače ni mogoče razumeti mnogokrat napačno razumljenih predpisov in meril, ki v zadnjih desetletjih sestavljajo tako imenovane lokacijske zahteve, pa naj bo to v merilu posamezne občine za izvenmestno gradnjo, kot tudi zahteve za arhitekturo, ki naj bi bila grajena v okviru urbaniziranih območij. Večinoma so to le zelo posplošene zahteve, ki nato v resnični praksi največkrat niso resnično strokovno preverjene in kot posledica celo omogočajo dobesedno uničevanje kulturne dediščine. Če na

primer lokacijska odločba zahteva le neko določeno kritino ali morda celo le tlorisno velikost stavbe (ne pa višinskih gabaritov, ustreznega vpliva na prostor itd.), je posledično mogoč vsak poseg v še tako kvalitetno arhitekturno dediščino.

Gotovo je, da so večini naročnikov, pa tudi verjetno večini "strokovnjakov" (od projektantov in izvajalcev do formalnih uradnikov ...) ali nepoznane ali pa povsem nerazumljene zahteve, ki so veljavne v svetu, Evropi in v Sloveniji in ki so s formalno izvedenim pristopom države h konvencijam Unesca, Sveta Evrope in Evropske unije tudi zakonsko celo nad slovensko zakonodajo. Predvsem pa so to zahteve, ki bi jih morali upoštevati vsi strokovnjaki kot svoje strokovno etično načelo – to seveda velja zlasti za arhitekta!

V pomoč tistim, ki z zgoraj navedenimi pojmi niso seznanjeni in v dokaz zgornjim trditvam naj bo navedenih nekaj temeljnih misli iz osnovnih mednarodnih in za arhitekturno stroko ključnih zahtev iz mednarodnih konvencij.

Amsterdamska deklaracija med drugim postavlja naslednje ugotovitve in zahteve.

- The architectural heritage includes not only individual buildings of exceptional quality and their surroundings, but also all areas of towns or villages of historic or cultural interest.

- Since these treasures are the joint possession of all the peoples of Europe, they have a joint responsibility to protect them against the growing dangers with which they are threatened - neglect and decay, deliberate demolition, incongruous new construction and excessive traffic.

- Architectural conservation must be considered not as a marginal issue, but as a major objective of town and country planning.

Ne da bi bilo treba navajati še celo vrsto mednarodnih zakonov, dogovorov in priporočil, naj zadostuje samo še dokaz o tem, kako pomembno je predhodno ugotovitev povezati z vsemi današnjimi posegi v prostor, še zlasti z vsemi gradnjami. To v svojih izhodiščih zahteva tudi Konvencija o evropski krajini:

Aware that the landscape contributes to the formation of local cultures and that it is a basic component of the European natural and cultural heritage, contributing to human well-being and consolidation of the European identity;

Acknowledging that the landscape is an important part of the quality of life for people everywhere: in urban areas and in the countryside, in degraded areas as well as in areas of high quality, in areas recognised as being of outstanding beauty as well as everyday areas;

Noting that developments in agriculture, forestry, industrial and mineral production techniques and in regional planning, town planning, transport, infrastructure, tourism and recreation and, at a more general level, changes in the world economy are in many cases accelerating the transformation of landscapes;

Zahteve sta seveda v največji možni meri upoštevala tudi novi Zakon o načrtovanju prostora in vzporedno z njim do določene mere spremenjeni Zakon o varstvu kulturne dediščine! V njih so nove tudi naslednje ugotovitve:

Zakon o načrtovanju prostora:

Posege v prostor in prostorske ureditve je treba načrtovati tako, da se omogoča:

1. trajnosten razvoj v prostoru in učinkovito ter gospodarno rabo zemljišč,
2. kakovostne bivalne razmere v mestih in na podeželju,
3. prostorsko usklajeno in med seboj dopolnjujočo se razmestitev različnih dejavnosti v prostoru,
4. prenovo obstoječega, ki ima prednost pred graditvijo novega,
5. ohranjanje prepoznavnih značilnosti prostora,
6. sanacije degradiranega prostora,
7. varstvo okolja, naravnih virov ter ohranjanje narave,
8. celostno ohranjanje kulturne dediščine, vključno z naselbinsko dediščino.

Zakon o varstvu kulturne dediščine:

Če v registru za registrirano dediščino, ki je bila vanj vpisana do uveljavitve tega zakona, ni drugače določeno, se pri posegih vanjo, za katere je po predpisih, ki urejajo graditev, potrebno gradbeno dovoljenje, upoštevajo naslednje varstvene usmeritve za prostorsko načrtovanje in za izdajanje kulturnovarstvenih soglasij:

- pri posameznih nepremičninah: ohranjajo se njihovi gabariti, zunanjsčina, razmerja s sosednjimi nepremičninami in njihova uporaba,
- pri območjih naselbinske dediščine: ohranjajo se morfološka zasnova naselja, javni prostori, ulične fasade, oblika streh, gabariti, meje in silhuete naselja,
- pri območjih kulturne krajine: ohranjajo se vzorci poselitve v pokrajini, razmerja med odprtim prostorom in naselji, tradicionalna raba zemljišč in vzorci parcelacije, značilna vegetacija, prostorske dominante in panoramski pogledi, oblike terena, spominska obeležja, grobišča in pokopališča ter ostanki struktur,
- pri vrtnoarhitekturni dediščini: ohranjajo se zasnova, oblikovani elementi in pritikline.

Ob tem se takoj postavi vprašanje, koliko je (ne samo pri nas, ampak povsod, kjer prevladajo le goli ekonomski interesi za posege v prostor ...) tistih arhitektov in njihovih naročnikov, ki podobna etična in zakonsko predpisana določila v okviru svojega načrtovanja upoštevajo ali sploh poznajo? Ponoviti je mogoče vsaj nekaj rezultatov zadnjih let, ki so dokazali, da je v resnici naš (tudi strokovni!) odnos do prostora, do tiste, "anonimne", danes pa le trgovsko pomembne množične, lahko jo imenujemo tudi "ljudske" arhitekture, ki je doslej ustvarjala vrednote prostora in ki jo navedeni mednarodni dogovori predstavljajo kot največje bogastvo predvsem za prihodnost in ne toliko za muzejsko preteklost, vse prej kot evropski ali strokovno etičen! Tako je bilo v zadnjih desetih letih izgubljene najmanj 10 % identitetno razpoznavne in obenem kvalitetne kulturne krajine Slovenije, v številnih načrtih razvoja se dobesedno načrtuje uničenje arhitekturne identitete prostora, ki naj ga nadomesti povsem nerazpoznavna, trendovsko modna arhitektura ali bolje rečeno: arhitekturna embalaža, namenjena najbolj neizobraženim kupcem (= "arhitekturnemu šopingu").

Če torej nova strokovna in mednarodna merila za oblikovanje

bodočnosti našega bivalnega okolja ne bodo upoštevana, nas bo bodočnost ocenila kot tiste, ki so bili krivi za pravi "arhitekturni genocid"! Dovolj je zgledov iz preteklosti in še več je primerov v sedanjem pristopu do oblikovanja bivalnega okolja prihodnosti, da bi bil potreben resen premislek o tem problemu.

Da to še posebej velja za arhitekto, je povsem jasno tudi iz evropske Direktive o medsebojnem priznavanju diplom in drugih evidenc za formalno kvalifikacijo v arhitekturi:

Študij mora zagotoviti:

- 2. ustrezno znanje zgodovine in teorij arhitekture ter sorodnih umetnosti, tehnologij in družbenih znanosti,
- 5. razumevanje razmerij med človekom in stavbami ter med stavbami in njihovim okoljem, posebej še zaradi potrebe po ustreznem razmerju med stavbami in ambientu na eni strani ter človekovimi potrebami na drugi strani,
- 7. razumevanje raziskovalnih metod in izhodišč za izdelavo arhitekturnih načrtov

Na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani je bilo v zadnjih desetletjih v okviru področja, ki naj uveljavi obravnavane sodobne principe dela in odnosa do ohranitve ter do razvoja prostora s področja vključevanja kulturne dediščine, doseženo tudi to, da je Slovenija tako kot najbolj razvite evropske države v svojo "Strategijo razvoja" uvedla tudi pojem "prednosti prenove pred novogradnjo", tako s stališča ohranjanja prostorske identitete in kulturne dediščine kot hkrati tudi s stališča okoljsko in energetsko poudarjenih ciljev razvoja (od arhitekturnih krajin do prenove kot pomembne oblike razvoja). Prav ti dosežki so fakulteto zelo uspešno predstavili tudi v evropskem prostoru, le da se nov način dela in novi cilji urejanja za kvalitetno prihodnost bivalnega okolja kljub temu premalo priznavajo in uveljavljajo v domačem okolju. Zato morda le ni nujno pričakovati, da bo današnje obdobje postalo eno tistih, ki so v največji meri izbrisala identiteto slovenskega prostora in njenih oblikovalcev!

Viri in literatura

- Aude de Kerros, (2007): Prikrita umetnost. Disidenti v sodobni umetnosti, Eyrolles, Paris.
- Moureau, N. in Sagot-Duvaroux, D., (2006): Trgovanje s sodobnimi umetninami, La découverte, Paris.
- Kozjanski park (2007): Prostorska identiteta. Prostorski razvoj v odprtem prostoru, Povzetki referatov.
- Egenter, N., (1992): Architectural Anthropology – research series 1, Lausanne.
- Zevi, B., (1959): Pogledi na arhitekturo, CZ, Ljubljana.
- Bontron, J.C., Luginbuhl, Y., e.a. (1991): Méthodologie pour l'identification et la typologie des paysages, Paris.
- Santonino, P. (1991): Popotni dnevniki 1485-1487, MD, Celovec.
- Rupel, M., (1951): Valvasorjevo berilo, MK, Ljubljana: "Gorenjci imajo imenitne hiše: v mnogih krajih lepo zidane, ponekod tudi z deskami krite ... Mariskje so velike vasi, ponekod, zlasti v hribih, stoje le posamezne hiše, vendar je tudi v gorah mnogo vasi." (p. 113)
- C.K. kmetijska družba za Kranjsko, (1883): Vzorni načrt kmetijskih stavb na Kranjskem s posebnim oziromna Bohinj. Tiskal C. Fromme na Dunaji.
- Graber, G. (1949): Volksleben in Kärnten, p. 88. Graz.
- Paschinger, V. (1941): Savekärnten ein Alpenland, v: Carinthia II. Klagenfurt. – Paschinger, Wutte, Graber (1942): Oberkrain. Klagenfurt.
- Nasveti za gradnjo kmečkih domov. Izdala in založila Sindikalna podružnica ESZDN pri Ministrstvu za kmetijstvo. Ljubljana, (1945).
- Congress on the European Architectural Heritage, (21–25 October 1975): Declaration of Amsterdam.
- Council of Europe, (20. 10. 2000): European Landscape convention. Preamble.
- Uradni list RS 33/2007 (2007): Ukaz o razglasitvi Zakona o prostorskem načrtovanju (ZPN načrt). 3. člen.
- Uradni list RS 16/2008 (2008): Ukaz o razglasitvi Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). 112. člen.
- Direktiva 85/384/ccc, (1985): O medsebojnem priznavanju potrdil in drugih evidenc za formalno kvalifikacijo v arhitekturi.